

- 1) Archaeological Survey of India - इत्यस्य प्रतिष्ठाताकः
Ans - आलेखजागृशकनिंदाभमहीदयः
- 2) Epigraphy इत्यस्य कीदर्थः ? कस्मात् शब्दात् आभतीडयं शब्दः ? → अभिलेखः, ग्रीकशब्दात् ;
- 3) 'Inscription' - इति शब्दः कस्मात् शब्दात् आभतः ?
→ ल्याटिनशब्दात्
- 4) ब्राह्मीलिपिः ; वणशूची केन प्रस्तुता ?
→ जैमिनिप्रिन्सैपमहीदयेन
- 5) Coins of Ancient India इति पुस्तकस्य रचयिता कः ?
→ आलेखजागृशकनिंदाभमहीदयेन
- 6) The Book of Indian Eras - इति पुस्तकस्य रचयिता कः ?
→ आलेखजागृशकनिंदाभमहीदयः
- 7) Indische Palaeography इति पुस्तकम् केन विशिष्टम् ? क्व कदा च प्रकाशितम् ?
→ जर्जमूलरमहीदयेन, १८९६ इति शब्दात्
- 8) प्राचीन प्रकृतशब्दकोषस्य अनुवादः केन कृता च कृत ?
जर्जमूलरमहीदयेन १८७८ इति शब्दात्
- 9) गुप्तवंशस्य कालनिर्धारणे कस्यावदानमधिकम् ?
→ जनकगीतमहीदयस्य
- 10) अशोकस्य अभिलेखस्य प्रथमः पाठोद्धारकर्ता कः ?
→ जैमिनिप्रिन्सैपमहीदयः
- 11) भारतीयलिपिभारता "भारतीय प्राचीन लिपिभारता" - इति ग्रन्थस्य प्रणेता कः ? → हीरानन्दशर्मा महीदयः

- 13) Select Inscription इति ग्रन्थस्य प्रणेता कः ?
 ans- किं विदेशान्ध्रशासकभट्टीदयः।
- 14) पालिश्राषायाः तथा कन्नडश्राषायाः वैज्ञानिकाध्ययनं
 केन कृतम्,
 Fleet.
- 15) खरोष्ठीलिपिविस्तारस्य समयकालः कः ?
 ans- चतुर्थश्रीषुपूर्वाब्दे। इतीयश्रीषुाब्दे यावत्।
- 16) प्राचीनब्राह्मीलिपिविस्तारस्य समयकालः कः ?
 ans- 350 श्रीषुपूर्वाब्देः 350 श्रीषुाब्दे यावत्।

विश्वामित्रप्रकरणः
 विश्वामित्र, लिखितविश्वामित्रः

- 2954 सम्राट् प्र. 196/ शतमती श्रीषुाब्दे यावत्
- 15) कश्मिन् अशिलेश्वरे वृषेवर्धनस्य दानसम्बन्धीयविवरणम्
 इत्कीणरशिलेश्वरः आसि। → वांसश्लोकात्प्राप्तवृत्तिलेश्वरः
- 16) कश्मिन् अशिलेश्वरे द्वितीयपुत्रकेशिनः प्रशस्तिः
 इत्कीणर आसि → नैट्टीलाप्रशस्तिशिलेश्वरे,
- 17) रैशमवस्त्रवाणिज्यस्य विज्ञापनं कश्मिन् अशिलेश्वरे आसि
 → मन्दसौ प्रशस्तिशिलेश्वरे,
- 18) द्विधाषी-अशिलेश्वरः कः - आशोकस्य
 * काव्य। इत्प्रशस्तिशिलेश्वरः।
- 19) खरोष्ठीवप खरोष्ठीवर्णमालप्रस्तुतकरणे श्रेष्ठः कः ?
 - ब्रह्मर।

- 20) प्राचीनब्राह्मीलिपेः भाषाकीदृशीभाषा → मूलतः प्रकृतभाषा,
 21) ब्राह्मीलिपेः कस्यावदानम् श्रेष्ठः - जैम्स्त्रिन्सैपमहीदयस्य

दिनेशचन्द्र सरकारः
 उन्दीनेशचन्द्र सरकारः बहुचुतः विद्वान्,
 लिपिविशासकः, इतिहासविद्, प्राचीनभारतीयलिपि-
 विशेषज्ञः आसीत्। स. स. 1907 श्रीषुाब्देस्य
 जुनभास्य अष्टमदिवसि कृष्णनगरे आजायते,
 स संस्कृतविषये ^{सामान्यतः} स्नातकोत्तरे अथवत्, अपि च
 भारतीयइतिहासे लिपि-मुद्रात्वे स्नातोत्तरः
 अथवत्, शवेषणकार्ये साफल्यवशात् स्वर्णपदकं
 प्राप्तवान्। कलिकाताविश्वविद्यालये इतिहास-
 संस्कृतविशामे अध्यक्षरूपेण कर्मजीवने प्रविशति
 स्मा अतः सः भारतीयप्रबन्धनविकल्पविशामे
 कार्यरतः आसीत्, 1985 श्रीषुाब्दे 1982 श्रीषुाब्दे
 यावत्, सः Archaeological Survey of India
 इति संस्थे सांस्कृतिसंस्थायां मुख्य-अशिलेश्वर-
 शक्तिरूपेण नियुक्तः आसीत्।

तस्य प्रथमः ग्रन्थः The successor of
 the Satvahanas in the lower Deccan.
 स तस्य जीवत्काले 80 ग्रन्थस्य प्रणयनं करोति,
 प्रायः 22 विशालाधिकसदृशग्रन्थस्य शवेषणामूलक
 प्रबन्धस्य च रचयित्वा। प्राचीनभारतीयशिलालिपिः
 सम्पादनां करोति, प्राचीनशिलालिपे पाठोद्धारि
 तस्य प्रज्ञा अत्र अतुलनीया। संस्कृते तथा प्राकृते
 तस्य दक्षता सुवीक्ष्या आसीत्। प्राचीनभारतीय-
 लिपेः श्व पाठोद्धारि तस्य असामान्य दक्षताया
 तया अल्पत्रिमासदक्षताया शक्यलिपेः तथा
 अर्द्धलिपिः श्वार्थरूपेण सम्पादनां करोति,
 शिलालिपिविश्लेषणे तस्य श्व शक्तिः

सर्वजनविदिता। Select Inscription इति ग्रन्थं
 विरच्य रक्षात्रिलाशं करोति स्म। अस्मिन् पुस्तके
 * इन्द्रप्रहाशिलेश्वरानां संग्रह आस्ति, प्र
 प्रत्येकस्य अशिलेश्वरस्य सम्पादनं इतिहासिक-
 दृष्टिकोणतः विश्लेषणात्मकदृष्टिकोणतः च
 कृतं प्रस्तुतं कृतवान्। एतेन प्राचीनभारतीय-
 इतिहासस्य वृद्धिर्मात्रेण भवति।

2) दीराचन्द-उद्गीता (1863-1947)

द्वितीयलेखकः दीराचन्द-उद्गीता
 द्वितीयलेखकः इतिहासवेत्ता आसीत्। तस्य
 कृतिः भारतीयपुरातत्त्वविषयां सम्बद्धं
 करोति। सः १८६३ ईशवीये राजस्थाने
 उत्पन्नः। तत्र प्रसिद्धः ग्रन्थः
 - "मध्यकालीन भारतीय संस्कृति" प्रसिद्ध-
 इतिहासकार कर्नल जेम्स टाड्डो का जीवन-
 चरित्रम् १९२७ ईशवीये द्वितीयसहित-
 सञ्चालने सः "महाभारत-उद्गीता" इति
 उपाधिं लब्धवान्। उद्गीताविश्वेन
 "भारतीय प्राचीन लिपिमाना" इति ग्रन्थेन
 देशीयाः तथा विदेशीयपण्डिता
 विशिष्टरूपेण उपकृताः शक्यं। एतद्
 पुरस्कारम् राजपुराणाम्युजियमतः १९९४
 ईशवीये प्रकाशितम् अथवा, अन्त
 नैखनशैल्याः प्राचीनता, ब्राह्मि खरोष्ठीलिपेः

इतिहासः, तथा तस्मै प्राचीनलिपिणां
 पठनेतिहासः पठनकीशलम् इत्यादिविषयाः
 स्पष्टरूपेण विवृताः अस्ति अत्र, तत्र
 ब्राह्मि-खरोष्ठी-गुप्त-वाला-नागरी-इत्यादिसमस्त-
 लिपिः ६४-लिपिवर्गैः प्रस्तुता क्रीयते, स्म,
 एतेन वर्णानां विकासक्रमस्य सिद्धिर्भवति,
 वर्णमालायाः परिचयः शक्यः, तस्मात्
 अशिलेश्वरपठने अत्र आधात्रि, ब्राह्मिलिपेः
 वर्णविक्रमम् अत्र स्पष्टरूपेण तत्र
 उल्लिखितम्, एतदेव तस्य विशिष्टम्।

3) John Faithfull Fleet :-

जन्मदिनाः - १८४७ ईशवीये २२- फेब्रुवारी,
 शिक्षा- यूनिवर्सिटी-कलेज-लन्डन इति प्रतिष्ठापितः
 संस्कृतभाषायाः अध्ययनं करोति,
 कर्मजीवनम् - Indian civil Service 1865
 मुम्बयेन व्याजिस्ट्रेट-पदे नियुक्तः सन्
 कर्मजीवनम् प्रारभते, अत्र परक्षणे
 सौ शैक्षिकपरिदृशिकरूपेण नियुक्तः आसीत्
 वस्तुतः तस्य आश्रयः संस्कृतविषये
 तथा पालिकञ्जुभाषायां, अपि च
 प्राचीनलिपिविषये तस्य तीव्र
 अनीव आश्रयः आसीत्,
 कृतिः - पालि-कञ्जुभाषायां वैज्ञानिकदृष्ट्या
 अध्ययनम्। संस्कृत-पालि-कञ्जु-अशिल-
 श्वस्य विश्लेषणम्, असंज्ञितगुप्तवंशस्य
 गालिकानिर्माणे तथा गुप्तकालस्य
 सज्जितकरणे तस्य कृतिरुच्यते।

6

carpus Inscriptionum Indicarum

इन्द्रश्च श्वपुत्रश्चैव सम्पादनं,
Bombay Presidency इन्द्रश्च कीर्तिश-
राजवंशश्च इन्द्रिसाव्येषणम्, तेषु
विवेचनम्

(For more details search wikipedia)

Section-8 (Paleography) ee-8 (SEM-4) 7

भारत लिखनशैल्याः प्राचीनता

पुरा भारतश्रुत्यां शुक्रशिक्ष्यपरम्परया हि श्रुतिमार्गेण
तत्र अद्यावन्नाश्यापनश्च प्रचलितमासीत्, परशुलिखनकलायाः
प्राग्भः कदा किल कृत्स्नस्य इतिहासः कुत्रापि अद्यावत्तया
श्रुतिः, उतः लिखनकलायाः प्राचीनतायाः निरूपणक्रिया इतिव
आद्यशक्त्याः इत्यादि क्षेत्रेण मण्डितवर्तते; भारतीयलिपिः
प्राचीनता साहित्यिकप्रमाणेन निरूपिता
वैदिकप्रमाणम् - यद्यपि वैदिकपरम्परा श्रुतिनिर्भरसीत् तथापि
अत्र लिखनकलायाः प्रमाणम् लभ्यते, वेदं प्रकाशयति
वैदिकपाठः अस्ति, वैदिकशास्त्रिणश्च पाठश्रीकर्यायं तथा
शुद्धीच्छास्त्रपरम्परया तत्र कर्मणा व्यवहृतः, इत्यत्र
बहुणि लिखानि व्यवहृतानि, यत्र वैद लिखनकलायाः
प्रमाणरूपेण विदितमस्ति, यत्र वैद शब्दार्थेन लिखितम्
अत्र वैदिकलिपिः लिखितम् तथा तेषां वैदिकलिपि लिखनपरम्परया
निरूपणक्रिया प्रवृत्ता, लिखनकलायां विना प्राग्भारतानां विचनम्
अशक्यम्, अथाशुक्तेः पुनः लिखनाश्यासश्च इतिहासः
- लिपिशाखाः क्रीलन्ति वास्तव्याः पत्र इव सविता क्रम्यन्ति

" इति
अत्र वेदश्च दशममण्डले जायते, सावर्णेः सावृत्तश्रीपावणम्
इत्यत्र तेषां शर्वेषां कणे अष्ट इति शंख्यायाः अष्टलक्ष्यीकृतः
अस्ति, - "शतसं मे पञ्चसु पदसु अष्टकम्, 1 इति, ओ
इति लिखनश्च ब्रह्म प्रतीकस्वरूपेण आपनिषत्सु दृश्यते,
द्वयश्च लिखितरूपमस्तीति इति विषये नास्ति संशयः,
अथान्दोशमोपनिषदि पुनः लिखनकलायाः प्रमाणं 3-
"दिकम्, इति दृष्टव्यं प्रथम इत्यर्थे इति प्रमाणम्, इति
वैदिकशास्त्रिणश्च सुविशालत्वं गार्गीयस्य लिखनकलायाः
विद्यमानता प्रमाणिकरीति, यत्र पत्रबाहुणे दिवाशक्तयोः
सत्यासत्यस्य गणितिकविश्लेषणं लिखनं किञ्चन सम्भवति

वेदाङ्गप्रमाणम् :- वेदाङ्गेषु कल्पसूत्रे शुल्बसूत्रे
ज्योतिषे अवहृते आभितिकप्रयोगाः लिखनकलायाः

Bisw...

प्रमाणम्, वैदिकसूत्रसाहित्येषु वक्षिषु धर्मसूत्रेषु
 विष्णु धर्मसूत्रे च लिखितं प्रमाणं स्वीकरोम्यहम्,
 एवं दृश्यते प्राचीनभारते लिखनस्य अवधारः।
 सम्भारं तथा शक्यते। पाणिनिना विरचितस्यायम्
 आधाद्यायां लिखनस्य प्रमाणं स्पष्टं प्रदीयते। यथा
 तत्र 'लिपिकरः' 'लिपिकरौ' वा इति शब्दशो लक्ष्योऽ
 सति। " इत्युक्त्वा अथ शक्यते इति प्रमाणं यत्र यत्र
 लान्छन्मिणाभाणुक् - इति सूत्रे यत्रानि इति
 शब्दोऽस्ति। अस्य आशयात्तामुच्च्यते यत्रानि विद्याम्
 अत्रात्र यत्रस्य लिपिः यत्रानि - अत्रात्र लिखनकलायाः
 प्रचलनं तस्मिन् समये जासीत्।
 "स्वरितेनाधिकारः" - इति स्वरितचिह्नं सूत्राणि
 अधिकारसूत्ररूपेण प्रेषयति।
 "कर्णलक्षणस्याह विष्णुः पञ्चमि। अत्राधिकारिदृश्यते
 चिह्नकस्य" इति सूत्रे पञ्च अक्षराणां व्यवहारः
 स्वस्त्रिकल्पेन च यत्रानि कर्णोऽङ्गुलस्य निपानमस्ति।
 पाणिनिविद्यायां पाणिनिमया अध्यायाः कल्पयन्त्ये
 क्तम् - "मीती शीघ्री शिरःकम्पी तथा लिखितपाङ्कः।
 अत्राधिकारोऽल्पकपुश्च षडेते पाठकाद्यम्। इति
 अत्र लिखितपाठकस्य अङ्गुलैरेव बौद्धैः तस्मिन्
 समये लिखनकलायाः प्रचलनमासीत्।
 बौद्धग्रन्थे प्रमाणम् - बौद्धसाहित्येषु पालिभाषायाः
 पालिभाषायाः अवधारः अत्रागत्या दृश्यते।
 पालिभाषया विरचितं बौद्धोपदेशात् तथा तस्य
 अनुशासनात् भारते लिपिः अवधारस्ये जायता-
 विषये ज्ञातुं शक्यते, यथा -

विनयपिटके लिखनस्य प्रमाणं मुक्तं
 यत्, बौद्ध बौद्धविदुषां कृते लिखनकार्येषु पवित्रं तथा
 अवश्यकर्तव्यम्। " अक्षरव्याप्तिर्न च इति सूत्रे

बुद्धिणां तथा तेषां पुत्राणां कृते लिखनगृह्णितं जीवन-
 धारणस्य साधुपाथरूपेण गण्यते।

⇒ विनयपिटके 'अक्षरविका' इति नाम्ना कीडया।
 उल्लेखोऽस्ति। इत्यां क्री- कीडया कश्चन
 पृष्ठे इत्युक्त्वा अङ्गुलम्। लिखितविषयं
 ज्ञातव्यम्।

⇒ विनयपिटके निकायग्रन्थे - च 'अक्षरविक'।
 इति स्वयं दृश्यते उल्लेखः लक्ष्यते।

⇒ जातके कानिचन पत्राणि लक्ष्यन्ते, अत्रावगमे
 कुत्रचित् प्रायश्चित्तविक्रान्तानां पाठ्यविषयरूपेण
 लिखितस्य उल्लेखोऽस्ति। श्वारवेलस्य मूल
 द्वौ विगुम्फाविलस्येऽपि अत्रावगमे दृश्यते। अत्र-
 सर्वं जापयति यत् इदं तदानीलनसमये अत्रावगमे
 अश्वरित्वास्तस्य प्रमाणम्।

अपि च बौद्धसंस्कृतग्रन्थेषु लिखितसूत्रेषु चतुःषष्टि
 संख्याकानां लिपि लिपीनामुल्लेखोऽस्ति। अत्र लिपि-
 प्रयोगस्य शिक्षागृहणं अत्रावगमे
 जैनग्रन्थेषु लिखनस्य प्रमाणम्

जैनसम्प्रदायाः सूत्रस्य विवरणं पण्णावनासूत्रेऽपि पुनः
 पृथक्ते। समावायाः सूत्रस्य समग्रस्य ३०० उपाध्यायः।
 अपि च पण्णावनासूत्रे ३२६ उपाध्यायपूर्वम्, अतः
 अस्मिन् ग्रन्थे अत्रावगमे बौद्धलिपिविषये उक्तं यत्
 "नमी वैशीये लिपिरे" इति, अत्र द्वादश पृथक्-
 वर्णमालायाः उल्लेखः अस्ति।
 'दृष्टिवादः' इति जैनग्रन्थे उक्तम् "ब्राह्मीति
 वर्णमालायां ४६ संख्याकानि श्रौतिकानि चिह्नानि सन्ति,
 अत्रावगमे जैनसाहित्ये लिखनकलायाः प्रमाणं
 प्रयच्छति।

Pall
Text

अकारक विद्वत् अविलम्ब

- i) उग्रं धर्मलिपी देवानांपित्रेण
- ii) प्रियदक्षिणा राज्ञा लैश्वर्यापिता उद्य न किं
- iii) चि च जीव आश्रित्वा प्रजु विवृणु
- iv) न च शत्राणो कर्मणो बहुकं द्वि दीप्तं
- v) शत्राजस्रि पश्रि देवानांपित्रो प्रियदक्षि राजा
- vi) इति चि तु ह्यकं शत्राणां साधुमता देवानां
- vii) प्रियस प्रियदक्षिणो राज्ञो महानस्रि
- viii) देवानांप्रियस प्रियदक्षिणो राज्ञो अनुदिवसं व
- ix) इति प्राणशत्रुसहस्राणि आश्रित्वा सूपाश्रय
- x) त् अज यदा यदा धर्मलिपी लिखिता श्री व प्रा
- xi) णा इति शत्रु सूपाश्रय द्वी गीय इकीमनी स्ती पि
- xii) मृगः न ध्रुवः। नते अपि श्रमः प्रायाः पश्चात् न आलक्ष्यन्ते।

- Sanskrit Text
- i) उग्रं धर्मलिपिः देवानांपित्रेण
  - ii) प्रियदक्षिणा च राजा लैश्वर्या। उद्य न क-
  - iii) चि च जीवः आलक्ष्य प्रजु विवृणुः।
  - iv) न च शत्राणः कर्मणो बहुकं द्वि दीप्तं।
  - v) शत्राजस्रि पश्रि देवानांप्रियः प्रियदक्षि राजा।
  - vi) सन्नि अपि तु ह्यकं शत्राणां साधुमता देवानां
  - vii) प्रियस्य प्रियदक्षिणः राज्ञः। पुरा महानस्रि
  - viii) देवानांप्रियस्य प्रियदक्षिणः राज्ञो अनुदिवसं व-
  - ix) इति प्राणशत्रुसहस्राणि आलक्ष्य सूपाश्रय।
  - x) त् अज यदा यदा उग्रं धर्मलिपिः लिखिता। श्रमः प्रव प्रा-
  - xi) णाः आलक्ष्यन्ते सूपाश्रय- द्वी गीयरी, कर्मणः मृगः, स्ती उपि
  - xii) मृगः न ध्रुवः। नते अपि श्रमः प्रायाः पश्चात् न आलक्ष्यन्ते।

